

جامعه علویان ترکیه

شعیب بهمن

تهران - ۱۳۹۵

سرشناسه	: بهمن، شعیب، ۱۳۶۰
عنوان و نام پدیدآور	: جامعه علویان ترکیه / تألیف شعیب بهمن.
مشخصات نشر	: تهران: مؤسسه مطالعات اندیشه‌سازان نور، ۱۳۹۵.
مشخصات ظاهری	: ۱۷۵ ص.
شابک	: ۹۷۸-۶۰۰-۵۴۳۷-۹۳-۵
وضعیت فهرست‌نویسی	: نیپا
یادداشت	: کتابخانه: ص. ۱۷۱.
موضوع	: علویان -- ترکیه -- تاریخ
موضوع	: شیعیان -- ترکیه -- تاریخ
رده‌بندی کنگره	: ۱۳۹۵ ج ۲ / م / ۴۳۸ / ۴۳۸ DF
رده‌بندی دیویی	: ۹۵۶/۱
شماره کتابشناسی ملی	: ۴۲۱۰۳۲۳

www.asnoor.ir
Email: info@asnoor.ir

مؤسسه مطالعات اندیشه‌سازان نور

نام کتاب: جامعه علویان ترکیه
نویسنده: شعیب بهمن
تایپ و صفحه‌آرایی: مرضیه روشن‌روان گیلوئی
طراح جلد: مؤسسه مطالعات اندیشه‌سازان نور
نوبت چاپ: اول - ۱۳۹۵
شمارگان: ۱۰۰۰ جلد
قیمت: ۱۶۰/۰۰۰ ریال

کلیه حقوق این کتاب متعلق به مؤسسه مطالعات اندیشه‌سازان نور است.

فهرست مطالب

۹	 مقدمه
۱۳	 فصل اول: علوی و علوی گرایی در طول تاریخ
۱۳	 الف) بررسی مفهوم قزلباش، بکتاشی و علوی
۱۳	 ۱. بکتاشی
۱۶	 ۲. قزلباش
۱۷	 ۳. علوی؛ مفهومی عام و فراگیر
۱۹	 ۴. نبوت‌ها و شباهت‌ها
۲۰	 ب) جمع، نژاد و پراکندگی جغرافیایی علویان
۲۱	 ۱. جمعیت پراکنده جغرافیایی علویان ترکیه
۲۱	 ۲. نژاد و اهمیت نژاد
۲۳	 فصل دوم: مبانی اعتقاد و اصول مذهبی علویان
۲۳	 الف) باورها و آموزه‌های انجیلی عارفان
۲۳	 ۱. ریشه‌های مذهبی علویان
۲۵	 ۲. آموزه‌ها و منابع مذهبی علویان
۲۷	 ۳. رهبری و روحانیت علویان
۲۹	 ب) اصول عقاید علویان
۳۰	 ۱. توحید
۳۱	 ۲. عدل
۳۲	 ۳. نبوت
۳۳	 ۴. امامت
۳۵	 ۵. معاد
۳۵	 ج) علوی گرایی؛ تشیع و تسنن
۳۵	 ۱. علویان و تشیع
۴۱	 ۲. علویان و تسنن
۴۳	 فصل سوم: مراسم و مناسک مذهبی علویان
۴۳	 الف) جم و مصاحبت
۴۴	 ۱. مراسم جم
۴۷	 ۲. مصاحبت و رابطه اخوت
۴۹	 ب) تصوف؛ چهار درگاه، چهل مقام
۵۰	 ۱. درگاه شریعت

۵۱ ۲. درگاه طریقت

۵۳ ۳. درگاه معرفت

۵۴ ۴. درگاه حقیقت

۵۷ فصل چهارم: تاریخ تحولات اجتماعی و سیاسی علویان ترکیه

۵۷ الف) ریشه‌های علوی‌گری و پیدایش آن

۵۷ ۱. قیام عصیان بابایی‌ها

۵۹ ۲. از عصیان بابایی‌ها تا ابدالان روم

۶۳ ب) صفویه و عثمانی؛ علوی‌گری در آناتولی

۶۳ ۱. نُزیر صفویان بر علویان

۶۶ ۲. سرک ب و اعمال فشار

۷۱ فصل پنجم: علویان، ترکیه نوین و پیامدهای آن

۷۱ الف) علویان و ترکیه نوین

۷۱ ۱. آناتورک و کالیسم

۷۴ ۲. از کمالیسم تا کمالیت

۷۷ ۳. پیامدهای کودتای ۱۹۸۰

۷۸ ۴. دگرگونی و تحول در عصر اوزال

۷۹ ۵. از اوزال تا اربکان

۸۰ ب) تأثیر تحولات نوین بر علویان

۸۱ ۱. سکولاریسم

۸۴ ۲. شهرنشینی

۸۸ ۳. دگرگونی هویتی

۹۰ ۴. نوسازی علوی

۹۱ فصل ششم: عوامل احیای علوی‌گری

۹۱ الف) عوامل داخلی تجدید حیات علوی‌گرایی

۹۱ ۱. مهاجرت به شهرها و افزایش شهرنشینی

۹۳ ۲. ظهور بنیادگرایی مذهبی در ترکیه

۹۴ ۳. مسئله کردها

۹۴ ۴. شکل‌گیری فضای باز سیاسی در ترکیه

۹۶ ۵. انتشار مانیفست علوی

۹۶ ب) عوامل خارجی تجدید حیات علوی‌گرایی

۹۷ ۱. اضمحلال ایدئولوژی چپ

۹۷ ۲. وقوع انقلاب اسلامی ایران

۹۸ ۳. تمایل دولت ترکیه جهت عضویت در اتحادیه اروپا

۹۹	۴. بحران سوریه
۱۰۳	فصل هفتم: علویان و فعالیت‌های سیاسی و اجتماعی
۱۰۳	الف) مشارکت اجتماعی - سیاسی علوی‌ها
۱۰۳	۱. موج اول مشارکت جوانان علوی
۱۰۸	۲. موج دوم مشارکت جوانان علوی
۱۱۳	۳. موج تحول در مشارکت سیاسی و اجتماعی علویان
۱۱۵	ب) تحزب در بین علوی‌ها
۱۱۶	۱. علویان و احزاب سیاسی ترکیه
۱۱۸	۲. تأسیس احزاب علوی
۱۲۱	فصل ۵ ششم: جریان‌شناسی اجتماعی و انجمن‌های علوی
۱۲۱	الف) جریان‌شناسی اجتماعی و سیاسی علویان
۱۲۱	۱. جریان متمایل به شیعه
۱۲۲	۲. جریان فقه بعثت
۱۲۲	۳. جریان صوفی
۱۲۳	۴. جریان دگراندیشان اسلامی
۱۲۴	۵. جریان بازگشت به سنت‌های عرب
۱۲۴	۶. جریان ماتریالیستی
۱۲۵	۷. جریان مارکسیستی - ملحدانه
۱۲۶	۸. جریان سکولار
۱۲۶	۹. جریان ناسیونالیسم افراطی
۱۲۷	۱۰. جریان آلمانی
۱۲۷	ب) انجمن‌های علوی
۱۲۸	۱. انجمن فرهنگی و همکاری حاجی بکتاش‌ولی
۱۲۹	۲. انجمن فرهنگی غازی حاجی بکتاش‌ولی
۱۲۹	۳. انجمن فرهنگی پیرسلطان ابدال
۱۳۱	۴. مجلس نمایندگان علوی - بکتاشی
۱۳۳	۵. مجمع انجمن‌های علوی - بکتاشی بورسا
۱۳۵	فصل نهم: علویان، دولت و حزب عدالت و توسعه
۱۳۵	الف) سیاست سنتی و ایدئولوژی رسمی دولت
۱۳۵	۱. رد هویت علوی
۱۳۵	۲. پروژه‌های استحاله
۱۳۶	۳. نگاه ابزاری به علوی‌ها
۱۳۶	۴. مواجهه در قالب سازمان امور دیانت

- ۱۳۸ (ب) علویان و حزب عدالت و توسعه
- ۱۳۹ ۱. روند سیاست حزب عدالت و توسعه به علویان
- ۱۴۱ ۲. طرح گشایش علوی
- ۱۴۳ ۳. چالش‌ها و دستاوردهای طرح گشایش علوی
- ۱۴۷ فصل دهم: آسیب‌ها و چالش‌های علویان ترکیه
- ۱۴۷ الف) آسیب‌شناسی علویان
- ۱۴۷ ۱. تعریف مذهب و هویت علوی
- ۱۴۹ ۲. فقدان یکپارچگی هویتی
- ۱۴۹ ۳. شایان‌علی - سنی
- ۱۵۱ ۴. مکاف شهر و روستا
- ۱۵۲ ۵. فقدان یکپارچگی سیاسی
- ۱۵۲ ۶. فقدان تزلزل و حزب سیاسی مؤثر
- ۱۵۳ ۷. فقدان رهبر، سندسم - سیاسی و دینی
- ۱۵۵ ۸. نفوذ جریان گوس
- ۱۵۵ (ب) چالش‌ها و موانع سازش با دولت
- ۱۵۶ ۱. موانع روان‌شناختی - فرهنگی
- ۱۵۷ ۲. موانع هنجاری و اجتماعی
- ۱۵۸ ۳. موانع قانونی
- ۱۶۳ ۴. موانع سیاسی
- ۱۶۵ نتیجه‌گیری
- ۱۷۱ منابع و مآخذ

مقدمه

مذهب و سیاست در ترکیه همواره تحت تأثیر شرایط قومی و جمعیت‌شناختی این کشور قرار داشته است. دولت در سرتاسر دوره امپراتوری عثمانی تا اواخر دهه ۱۹۲۰ مجموعه‌ای متنوع و رنگارنگ از اقلیت‌های قومی و مذهبی بود. در اولین مجلس امپراتوری عثمانی که در سال ۱۸۷۷ در دوران سلطنت عبدالحمید دوم تشکیل شد، منتخبان مجلس نایندگان شامل ۶۹ نماینده مسلمان و ۴۶ نماینده غیرمسلمان بودند. با این مقیاس، جمهوری مدرن ترکیه عملاً در مقایسه با نیاکان امپراتوری خود به مراتب همگن‌تر و به میزان کم‌تر متنوع و شکلاتر اقوام و مذاهب مختلف است. مسیحیان ارتدوکس، یهودیان و دیگر غیرمسلمانان، اقلیت‌های و به تحلیل در جامعه امروزی ترکیه هستند. این بدین معناست که ماهیت سکولار جمهوری، بی‌نیتی نسبتاً پایدار - هر چند گاهاً ناخوشایند - را برای باقیمانده این جوامع که سابقاً گسترده بودند، فراهم کرده است.

با این حال پتانسیل موجود در مسئله اقلیت‌های قومی و مذهبی می‌تواند به نقطه انفجاری برای بروز احساسات ناسیونالیستی و مذهبی تبدیل شود. به خصوص که ترکیه، سنت مذهبی پیچیده و نسبتاً غنی دارد که از رسوم، عقل‌الاسلامی تا جریان غالب اسلام سنی و از گروه‌های اقلیت مسیحی ارتدوکس و یهودی تا شیعیان و دیگر فرقه‌های مذهبی در نوسان است. در این بین علویان ترکیه یکی از مهم‌ترین گروه‌های مذهبی ترکیه محسوب می‌شوند که نقش مهمی در تاریخ تحولات سیاسی و اجتماعی این کشور داشته‌اند. علوی‌ها به عنوان بخشی از جامعه ترکیه، دست‌کم طی ۷۰۰ سال اخیر در لایه‌های اجتماعی و سیاسی این کشور دارای نقش‌های تعاملی و تعارضی بوده‌اند. حضور علوی‌ها در جامعه ترکیه، یک حضور تاریخی بوده که عمدتاً در مبارزه با نظم موجود و تعارض با نظام‌های سیاسی حاکم تجلی یافته است. علوی‌ها چه در دوران حاکمیت امپراتوری عثمانی و چه در دوران شکل‌گیری ترکیه نوین، همواره از نقشی تعیین‌کننده و تأثیرگذار برخوردار بوده‌اند. البته در طول تاریخ، هویت مذهبی و

فرهنگی علویان با هججه‌های فراوانی نیز مواجه بوده و همین امر آنها را در شرایط پیچیده‌ای قرار داده است.

از لحاظ فرهنگی، علویان همواره مورد توجه بوده‌اند، در اوایل دوره جمهوریت برخی ناسیونالیست‌ها، آنان را حافظ فرهنگی ترکی می‌دانستند و از علوی‌ها در مقابل طریقت‌های دیگر تمجید می‌کردند. امروزه نیز بخش مهمی از تحقیقات در مورد علویان به بررسی عناصر ترکی و فرهنگ ترکان پیش از اسلام در داخل این طریقت اختصاص دارد. در مقابل این گرایش، ناسیونالیست‌های کرد نیز در پی یافتن عناصر کردی، مزدایی، رزق‌خانی‌گری در میان علویان برآمده‌اند (اولسون، ۱۳۸۱: ۲۵۰).

علوی‌ها را به تعبیری می‌توان قطب سوم جهان اسلام تلقی نمود. آنها از پتانسیل و جمعیت مناسبی برای تشرکذاری بر روندهای سنی در منطقه برخوردار هستند و در عین حال قرابت‌های بسیاری با شیعیان دارند. این در حالیست که هم اکنون «مسئله علوی» یکی از پیچیده‌ترین و در عین حال شناخته‌ترین مسایل در ترکیه می‌باشد. به خصوص که درگیری‌ها، خشم‌ها، نارضایتی‌ها و تاسرهای همیشگی از علوی‌ها که قرن‌ها وجود داشته و آشکارا از طریق مکانیزم‌های مخفی، پراکنده، همچنان وجود دارند. با این حال پیام علوی‌ها هرگز کاملاً از جانب مخاطبان آنها رد نگردیده است. مباحث مربوط به مطالبات و خواسته‌های علویان در زمینه‌های سیاسی و اجتماعی مختلف اکثراً حول فهرست نسبتاً محدودی از مطالبات هویت‌محور علوی‌ها شکل گرفته که به تدریج بهتری از سیاست‌های هویتی معاصر آنها و عمل‌گرایی علوی‌ها به صورت مبارزه سیاسی به رسمیت شناختن هویت علوی کمک می‌کند (Köse, 2010: 7; Kehl-Bodrogi, 1996: 64-67).

در این بین از سال ۲۰۰۲ که حزب عدالت و توسعه، قدرت را به دست گرفت، اصلاحاتی برای دموکراتیزه کردن نظام سیاسی ترکیه، مطرح نمود که با مقاومت بخشی از مخالفان سیاسی و همچنین تشکیلات پروکراتیک این کشور مواجه شد. پس از دومین پیروزی متوالی انتخاباتی در سال ۲۰۰۷، دولت اردوغان مجموعه‌ای از اقدامات را برای فهم و پاسخگویی به مطالبات هویت‌محور علوی‌ها در پیش گرفت که تحت عنوان «طرح گشایش علوی» شناخته شده است؛ ابتکاری که نقطه عطفی در چارچوب رویکرد دولت ترکیه به مسایل شهروندان علوی در این کشور بود. زیرا گشایش علوی اولین تلاش سیستماتیک برای توجه به ادعاهای هویت‌محور علوی‌ها تلقی می‌شد. این

اقدام همچنین بخشی از سیاست گسترده‌تر «گشایش دموکراتیک» بود که به مسایل جنبجالی گروه‌های قومی و مذهبی مختلف (کردها، علوی‌ها، اقلیت‌های مذهبی و جمعیت کولی‌ها) در ترکیه توجه داشت. هدف «گشایش دموکراتیک» آشتی دادن دولت ترکیه با بخش‌های به حاشیه رانده شده جامعه ترکیه بود (Köse, 2010: 6).

با این حال به نظر می‌رسد به رغم تلاش‌های دولت اردوغان برای ایجاد گشایش دموکراتیک و ارائه طرح گشایش علوی، عملاً تحول‌چندان جدی و مهمی در این حوزه صورت نگرفته و مطالبات علوی‌ها به قوت خود باقی مانده‌اند. این در حالی است که در میان علویان نیز یکپارچگی و وحدت برای طرح خواسته‌هایشان وجود ندارد. در واقع تنوع و چندگانگی علویان یکی از مسائل مهم در جامعه ترکیه محسوب می‌شود. این امر ضرورت جریان‌سناسی اجتماعی و سیاسی علویان را افزایش می‌دهد. از این رو کتاب حاضر در راستای جریان‌سناسی اجتماعی علویان، سعی دارد از جنبه‌های مختلف به واکاوی مبانی اعتقادی، تاریخ تحولات، مطالبات سیاسی و اجتماعی و سایر مباحث مربوط به علویان بپردازد. بر این اساس، کتاب حاضر از ۱۰ فصل تشکیل شده است.

در فصل اول به علوی و علوی‌گری در ترکیه پرداخته شده و از یک سو مفهوم قزلباش، بکتاشی و علوی و از سوی دیگر جمعیت، نژاد و پراکندگی جغرافیایی علویان مورد بررسی قرار گرفته‌اند.

فصل دوم به مبانی اعتقادی و اصول مذهبی علویان اختصاص یافته است. در این فصل، باورها، آموزه‌ها و اصول عقاید مذهبی علویان مورد بررسی قرار گرفته‌اند. همچنین در این فصل به تفاوت‌ها و شباهت‌های علوی‌گری آشیم و تسنن اشاره شده است.

در فصل سوم، مراسم و مناسک مذهبی علویان همچون جم و مصاحبت و همچنین جایگاه تصوف و درگاه‌های آن نزد علوی‌ها مورد بررسی قرار گرفته‌اند.

در فصل چهارم که به تاریخ تحولات اجتماعی و سیاسی علویان ترکیه اختصاص یافته، ریشه‌های علوی‌گری و پیدایش آن مورد بررسی قرار خواهد گرفت. در این فصل، قیام عصیان بابایی‌ها و ابدالان روم به عنوان مبدأ پیدایش علوی‌گری در ترکیه امروزی مورد توجه قرار گرفته‌اند. همچنین در این فصل به تأثیر صفویان بر علویان و سرکوب و اعمال فشار عثمانی‌ها نیز اشاره شده است.

فصل پنجم به شکل گیری ترکیه نوین و پیامدهای آن برای علویان پرداخته است. در این فصل، نخست سیر تحول تاریخی علوی‌گری در ترکیه نوین مورد بررسی قرار گرفته و سپس به تأثیر تحولات نوین بر علویان در قالب سکولاریسم، شهرنشینی، دگرگونی هویتی و نوسازی علوی پرداخته شده است.

در فصل ششم، عوامل احیای علوی‌گرایی مورد بررسی قرار گرفته‌اند. در این فصل، مسایلی همچون مهاجرت به شهرها و افزایش شهرنشینی، ظهور بنیادگرایی مذهبی در ترکیه، مسئله کردها، شکل‌گیری فضای باز سیاسی در ترکیه و انتشار مانیفست علوی به عنوان عوامل داخلی تجدید حیات علوی‌گرایی در نظر گرفته شده‌اند. همچنین در بخش عوامل خارجی نیز به اضمحلال ایدئولوژی چپ، وقوع انقلاب اسلامی ایران، تمایل دولت ترکیه جهت عضویت در اتحادیه اروپا و بحران سوریه اشاره شده است.

فصل هفتم به فعالیت‌های سیاسی و اجتماعی علویان می‌پردازد. در این فصل، ابتدا به موج‌های مشارکت اجتماعی - سیاسی علوی‌ها اشاره شده و سپس مسئله تحزب در بین علوی‌ها مورد بررسی قرار گرفته است.

فصل هشتم به جریان‌شناسی اجتماعی و انجمن‌های علوی اختصاص یافته است. در این فصل، جریان‌های اجتماعی و سیاسی جریان ترکیه از یکدیگر متمایز شده‌اند و مهمترین انجمن‌های علوی مورد بررسی قرار گرفته‌اند.

فصل نهم در دو بخش به رابطه علویان با دولت و حزب عدالت و توسعه می‌پردازد. در بخش اول، سیاست سنتی و ایدئولوژی رسمی دولت‌ها و بدین‌مذهب ترکیه نسبت به علویان مورد بررسی قرار گرفته و در بخش دوم، به رویکرد حزب عدالت و توسعه به مسئله علوی در این کشور پرداخته شده است.

فصل دهم، آسیب‌ها و چالش‌های علویان ترکیه را مورد بررسی قرار داده است. در این فصل، نخست به آسیب‌شناسی علویان از ابعاد مختلف پرداخته شده و سپس چالش‌ها و موانع سازش علویان با دولت ترکیه مورد بررسی قرار گرفته‌اند.

در نهایت، کتاب حاضر با جمع‌بندی و نتیجه‌گیری از مباحث ارائه شده در خصوص جامعه علویان ترکیه و همچنین ذکر نکاتی درباره چشم‌انداز آن پایان می‌پذیرد.